فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال نهم، شماره دوم (پیاپی ۳۲)، تابستان ۱۳۹۹
شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X- ۲۵۸۸
http://serd.khu.ac.ir
صفحات ۱۰۴-۸۹

تحلیل پایداری معیشت و شیوه سکنی‌گزینی عشایر در شهرستان ایلام

طیبه چراغی؛ دانشجو دکتری ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران.
علیرضا پورسعید*؛ دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران.
رویا اشراقی سامانی؛ دانشیار گروه اقتصاد کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران.
محمد باقر آرایش؛ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران.
مرجان واحدی؛ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران.

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۸/۲۹ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۵/۱۹

چکیده

انسان‌ها در طول تاریخ سه نظام اجتماعی کوچ‌نشینی، روستانشینی و شهرنشینی را با اوضاع و شرایط اقتصادی، فرهنگی و سیاسی گوناگونی تجربه نموده که به سبب توانایی محدود نظام قبلی در رفع نیازهای بشر، نظام اجتماعی جدید پا گرفته است. جامعه عشایری ایران به عنوان یک واقعیت اجتماعی، بخشی از ساختار تاریخی سیاسی و فرهنگی و عضو فعال از پیکره جامعه ملی است و نقش آن در تأمین مواد پروتئینی و سایر فرآورده‌های لبنی قابل توجه است. این در حالی است که بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است که الگوی معیشت عشایری با بحران مواجه است. در صورتی که این ناپایداری بدلیل عدم برخورداری ادامه یابد، توسعه ملی نیز به خطر خواهد افتاد. لذا شناسایی شیوه مناسب سکنی گزینی، یک مرحله حساس و مهم برای توسعه پایدار عشایر محسوب می‌گردد. از این رو این تحقیق به منظور انتخاب مناسب‌ترین شیوه سکنی‌گزینی که بتواند پایداری معیشت عشایر ایلام را فراهم کند با روش تحقیق کمی و کیفی صورت گرفته است. با توجه به مکتب کد گذاری اشتراوس و کوربین تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی در راستای استراتژی گراندد تئوری در قالب ۳ مرحله کد گذاری باز، محوری و انتخابی با استفاده از نرم‌افزار **maxqda** انجام پذیرفت. سپس مدل نهایی معیارهای پایداری معیشت عشایر تبیین گردید و بر اساس این مدل و پیشینه پژوهش، پرسشنامه فاز کمی تحقیق طراحی گردید. نمونه آماری در بخش کیفی ۱۴ نفر از تسهیل‌گران و خبرگان عشایر و در بخش کمی ۹ نفر از خبرگان وکارشناسان بودند. داده‌های مورد نیاز توسط پرسشنامه محقق ساخته و مصاحبه باز جمع‌آوری گردید. نتایج تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی و نرم‌افزار **EXPERT CHOICE2000** نشان داد که شیوه کوچ‌نشینی دارای بالاترین اولویت بوده است.

واژگان کلیدی: معیشت پایدار، اسکان عشایر، کوچگری، اقتصاد عشایر.

* a_poursaeed@yahoo.com

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

۱) مقدمه

امروزه که جامعهٔ جهانی به لحاظ پیچیدگی پدیده‌های اجتماعی و اقتصادی با سرعت غیر قابل کنترلی در مسیر تکامل خود قرار دارد و هر روز تغییر و تحولات گوناگونی در جوامع بشری رخ می‌دهد، واقعیت این است که جامعهٔ عشایری نمی‌تواند از روند این تغییرات دور مانده و به زندگی خود ادامه دهد. بنابراین متأثر از جریان تغییر و تحولات اجتماعی و اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه ملی، جمعیت و جوامع عشایری در زمینه‌های مختلف مانند وضعیت کوچ و استقرار، نوع مسکن و سکونتگاه، برخورداری از امکانات عمرانی و خدماتی، وضعیت بهره‌برداری‌های دامی و زراعی دستخوش دگرگونی‌هایی شده و ساختار اقتصادی، اجتماعی و الگوی سنتی تحرک مکانی آن‌ها متحول شده است و جمع این ناپایداری‌ها با ظرفیت‌های سهل‌الوصول اما بی ریشه زندگی معاصر، جوامع مذکور را مجبور به ترک و تبدیل زندگی کوچ‌نشینی به انواع دیگر زندگی از جمله یکجانشینی کرده است(طهماسبی و همکاران،۱۳۹۴:۶۸). در سده أخیر تحولات وسیعی در مورد شیوه‌های سکنی‌گزینی به لحاظ اسکان و تداوم کوچ، به تبعیت از سیاست‌ها و رویکردهای مختلف برای این جامعه ایجاد شده است و مؤافقان و مخالفانی را با استدلال‌های متفاوت داشته است. گروهی معتقد به زندگی یکجانشینی و اسکان عشایر هستند و گروهی دیگر بر ادامه زندگی کوچروی به عنوان یک شیوه زندگی که کارآیی خود را در طی قرون اثبات نموده است تأکید دارند(نوروزی و محمودیان،۱۳۹۴:۹۲). بی شک اگر به تنوع‌بخشی و پایداری معیشت جوامع عشایری پرداخته نشود، امنیت غذایی سایر اقشار جامعه نیز به خطرخواهد افتاد. لذا برای تحقق این امر نیازمند شناسایی شیوه مناسب سکنی گزینی و حرکت سریع از الگوی معیشتی سنتی به الگوهای معیشتی پایدار است که متناسب با نیازهای جامعه امروزی و ظرفیت‌های محیطی باشد(سجاسی قیداری و همکاران،۱۳۹۵: ۱۵). از آنجا که برای ساماندهی و توسعه زندگی عشایر، شناسایی مناسب‌ترین شیوه سکنی‌گزینی از ضروریات تام است، لازم است با الهام از شرایط جغرافیایی طبیعی حاکم، باورهای اجتماعی، شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی منطقه، راهکارهایی یکپارچه ارائه و اقدامات مناسب انجام گیرد تا شکاف بین سطح زندگی این جامعه با جوامع روستایی و شهری بیش از پیش گسترده نشود(علی پور و حجت،۱۳۹۰: ۱۴۹). با عنایت به اینکه در شهرستان ایلام هر سه شیوه سکنی گزینی عشایر(کوچ، اسکان و نیمه اسکان) وجود دارد و هر کدام از این شیوه ها دارای تفاوت‌هایی در خصوص دسترسی عشایر به زیر ساخت ها و امکانات مناسب، تنوع درشیوه زندگی، تولید، درآمد، مالکیت، اشتغال و ... است. از این رو این تحقیق بدنبال پاسخ به این سؤال است که مناسب‌ترین شیوه سکنی-گزینی که بتواند پایداری معیشت عشایر شهرستان ایلام را فراهم کند کدام است، تا بتوان از طریق برنامه‌ریزی اصولی و بستر سازی لازم در راستای ساماندهی و ارائه خدمات مطلوب به عشایر شهرستان ایلام گام برداشت.

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

۲) مبانی نظری

زندگی مبتنی بر کوچ و مرتع‌داری نوع خاصی از معیشت، در مناطق خشک و نیمه خشک جهان محسوب می شود که بر مبنای رمه‌گردانی و بهره‌برداری از مراتع و علفزارهای طبیعی قوام یافته است(حبیبیان و همکاران،۱۳۹۷: ۴۷۵). تخمین زده می‌شود که بین 100 تا200 میلیون نفر در دنیا به این روش زندگی کنند(Grahn,2008). در ایران سابقه این نوع زندگی به حدود 8 هزار سال پیش بر می-گردد(امان اللهی بهاروند،۱۳۹۲). که امروزه در گستره‌ای با وسعت بیش از ۹۶۳ هزار کیلومتر مربع(نزدیک به ۶۰ درصد مساحت ایران) استقرار دارند. در ایران امروزه عواملی مانند آسیب‌پذیری شیوه زندگی کوچ-نشینی در مقابل حوادث و بلایای طبیعی همچون خشکسالی، سیل، از بین رفتن مراتع میان‌بند، نبود تعادل بین دام و مرتع، مقرون به صرفه نبودن شیوه دامداری به روش سنتی، فروپاشی ساختار و نظام‌های ایلی، عدم علاقه جوانان عشایر به ادامه زندگی کوچ‌نشینی و از طرفی نیاز به آموزش و بهداشت، وجود مشکلات اقتصادی و ضرورت برقراری ارتباط پویا با جامعه روند زندگی کوچ نشینان را به چالش کشانیده است و عشایر کشور را در دو راهی کوچ یا اسکان قرار داده است(علیپور و حجت،۱۳۹۰). از این رو، سیر تحولات رخ داده کوچ‌نشینی را به عنوان یک شیوه معیشت تحت تأثیر قرار داده است.

معیشت پایدار در جامعه عشایری کشور حاصل چند دهه تلاش و کوشش محققان و اندیشمندان برای ساماندهی فضایی بهینه عشایر و بهره‌برداری مناسب از منابع و ایجاد رابطه متعادل و متوازن میان انسان، اجتماع و طبیعت است(طهماسبی و همکاران،۱۳۹۴).با توجه به ضرورت مسئله تحقیق، به صورت کلی تحقیقاتی در این راستا در کشور و خارج از کشور انجام شده اند که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود. کریمی و کرمی‌دهکردی(۱۳۹۴) در مطالعه‌ای به بهره‌برداری از مراتع و لزوم متنوع‌سازی معیشت خانوارهای روستایی در شهرستان ماهنشان پرداختند. نتایج وابستگی زیاد بهره برداران به دام و مرتع را نشان می‌دهد. این در حالی است که استعدادهای بالقوه دیگری در روستا وجود دارد که به دلایل ضعف دانش و آگاهی بهره‌برداران همچنین خدمات ترویجی به درستی استفاده نمی‌شود و لازم است از طریق برنامه‌های ترویجی و اعمال دیگر سیاست‌ها، زمینه تقویت دانش و مهارت بهره‌برداران برای استفاده از دیگر فرصت‌ها در روستا فراهم شود. نوروزی و محمودیان(۱۳۹۴) در مورد بررسی تطبیقی شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی عشایر اسکان‌یافته و اسکان‌نیافته شهرستان کوهرنگ به این نتیجه رسیدند که تفاوت قابل توجه بین دو گروه در شاخص‌های اجتماعی مانند مشارکت، آموزش، امنیت اجتماعی، بهداشت و درمان است. با این وجود به لحاظ شاخص‌های اقتصادی ازجمله درآمد، مالکیت، اشتغال، میزان تولید و... تقریباً مشابه همدیگر هستند و تفاوت قابل ملاحظه‌ایی بین دو گروه اسکان‌یافته و اسکان‌نیافته وجود ندارد.(Hua et al.,۲۰۱۷) به بررسی اثرگذاری دارایی‌ها بر راهبردهای معیشتی بر روی ۳۵۵ خانوار در فلات تبت چین، با استفاده از الگوی الجیت چند گزینه‌ای پرداخته‌اند. یافته‌های آنان نشان‌دهنده چهار گروه معیشتی مختلف است که از نظر دارایی‌های معیشتی دارای تفاوت معنی‌دار می‌باشند. سرمایه‌های انسانی، طبیعی و مالی دارای اثرگذاری معنی‌دار بر انتخاب راهبردهای معیشتی هستند. به گونه‌ای که

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

افزایش ظرفیت کار و اعتبارات بر انتخاب راهبردهای غیر کشاورزی اثرگذار بوده و در مقابل افزایش زمین زراعی باعث جهت‌دهی خانوارهای روستایی به انتخاب راهبردهای کشاورزی شده است.

(Jiao et al.,۲۰۱۷) با استفاده از چارچوب معیشت پویا، ۴۱۴ خانوار در ۱۵ روستای کامبوج را در دو سال ۲۰۰۸ و ۲۰۱۲ بررسی کردند. نتایج نشان داد که خانوارهای روستایی از پنج راهبرد معیشتی مستقل، پیروی می‌کنند. فرصت‌ها، مشوق‌ها و فشارها باعث تغییر معیشت ۷۰ % خانوارهای روستایی طی زمان شده است. افزون بر این، تحصیلات، مالکیت دارایی‌های فیزیکی و دسترسی به زیرساخت‌ها از عامل-های مؤثر بر انتخاب راهبردهای سودآور بوده است.(Fang et al.,۲۰۱۶) رابطه دارایی‌ها و راهبردهای معیشتی را برای ساکنین بالا دست حوضه رودخانه مینجیانگ چین، بررسی کردند. یافته‌های پژوهش نشان داد که سرمایه‌های انسانی و طبیعی دارای اثرگذاری مثبت و معنی‌دار بر اتخاذ راهبرد مزرعه‌ای و سرمایه‌های مالی و اجتماعی دارای اثرگذاری مثبت و معنی‌دار بر انتخاب راهبرد غیر مزرعه‌ای هستند.

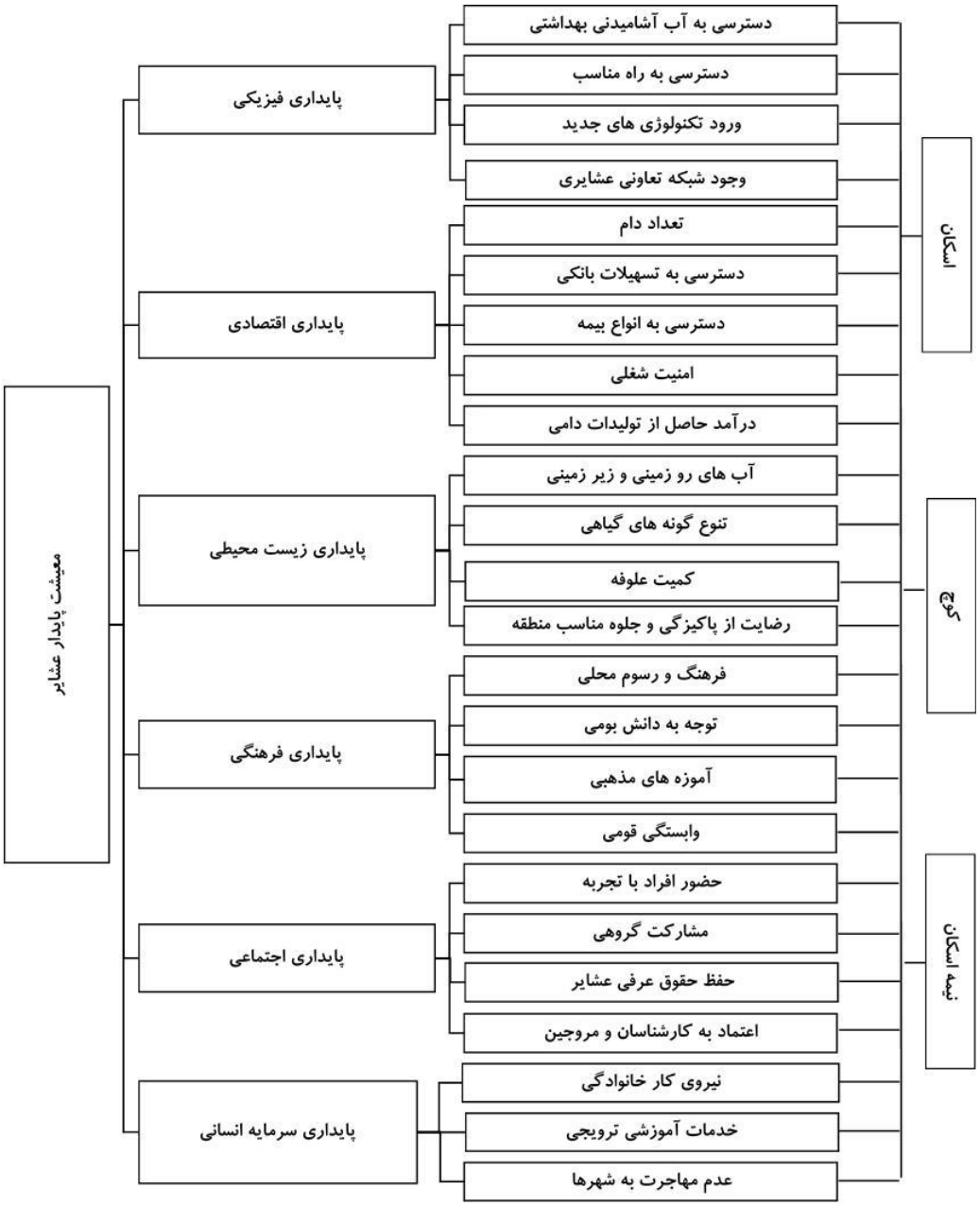
(Daniz et al.,۲۰۱۳) در خصوص شناسایی راهبردهای توسعه معیشت در منطقه آمازون برزیل سه دسته متفاوت راهبرد معیشت را معرفی می‌نمایند که ساکنان منطقه مورد مطالعه از طریق آن‌ها امرار معاش نموده‌اند. این راهبردها عبارتند از: مجموعه راهبردهای دامپروری‌محور، متنوع‌محور و راهبرد غیرکشاورزی‌محور. (Bhaundaari,2013) مطالعه با عنوان تغییر معیشت روستایی، سرمایه خانوار، منابع جامعه و تحول معیشت انجام داده است. یافته‌های وی حاکی از آن است که وجود نیروی کار خانوار خصوصاً جوانان، دسترسی به زمین‌های حاصل‌خیز و مالکیت احشام مانع تصمیم برای تحول شبکه معیشت و تأثیر بر آن شده‌اند. افزون بر آن نسبت خانوارهای غیر کشاورز در این اجتماع (روستاییان)، به طور قابل توجه و مثبت، معیشت روستاییان را تحت تأثیر قرار داده است.(Morse&McNamara,۲۰۱۳) در کتاب رهیافت معیشت پایدار: نقدی بر تئوری و عمل، برخی پاسخ‌های کاربردی را برای سئوالاتی از قبیل، ما چگونه می‌توانیم اصول پایداری را در دنیای واقعی و در جوامعی با ملل در حال توسعه جایی که عدم اطمینان به درآمد، قاعده‌ای مشکل زا است به کار گیریم، مطرح می‌کنند. نتیجه‌گیری اصلی کتاب این است که باید از طریق قطب‌های داخلی بین ملل توسعه‌یافته و در حال توسعه، پذیرش یک مفهوم بسیار جهانی سبک زندگی پایدار و یک رهیافت بسیار متنوع و جامعی که بتواند تحت زندگی‌های پایدار به حیات خود ادامه دهد را شامل شود تا فراتر از مفهوم خود معیشت پایدار حرکت کنیم. (Alba,2011) در مطالعه‌ای با عنوان تحلیل تأثیر تعاونی‌های مرزنشینان بر معیشت پایدار روستایی دریافت که تعاونی-های شهرستان سراوان در دستیابی اعضاء به شاخص‌های معیشت پایدار، موفقیت چندانی به دست نیاورده‌اند و به جز دو روستا که در حالت معیشتی پایدارتری قرار دارند، سایر روستاهای نمونه در حالت نیمه پایدار و ناپایدار قرار دارند.

در تحقیق حاضر پس از بازخوانی مبانی نظری نسبت به استخراج و تعیین مفاهیم محوری آن اقدام گردید. سپس ارتباط مفاهیم مزبور در یک دیدگاه تلفیقی و جامع با مفهوم اساسی تحقیق(شیوه‌های سکنی‌گزینی) مشخص شد، در قدم بعدی مصادیق علمی و تجربی مفاهیم محوری مورد مطالعه نیز مبنی

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

بر مبانی نظری و انجام فاز اکتشافی تحقیق مشخص و همگی در ارتباط نظامند در قالب مدل مفهومی تلفیق گردید.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

۳) روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ ماهیت داده‌ها از نوع تحقیق ترکیبی است که از رویکرد کمی و کیفی به صورت ترکیبی استفاده می‌نماید. و بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی است چرا که به دنبال توصیف وضعیت جامعه مورد مطالعه خواهد بود و بر مبنای هدف، کاربردی است.

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

پژوهش حاضر بر اساس پارادایم کیفی و روش نظریه بنیادی با استفاده از مطالعه اسنادی و مطالعات میدانی انجام می‌شود که در آن از روش نظریه پایه‌ور برای تحلیل عمیق داده‌های برخاسته از نمونه‌های تحقیق استفاده می‌شود. محدوده مکانی و جغرافیایی این تحقیق شهرستان ایلام است. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه و مصاحبهٔ عمیق، مشاهده مستقیم، تهیهٔ عکس و فیلم استفاده می‌گردد. در این تحقیق ابتدا از طریق گراندد تئوری معیارهای توسعه پایداری معیشت عشایر مورد شناسایی قرار می‌گیرند، سپس با استفاده از روش پیمایش و از طریق ابزاری بنام پرسشنامه، معیارها کد گذاری و اولویت‌بندی می‌شوند و با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی با هم بصورت دو به دو مقایسه می‌گردند و در نهایت شیوه مناسب سکنی‌گزینی عشایر به عنوان الگوی مناسب معرفی می‌شود.

جامعه آماری در بخش کیفی شامل تسهیل‌گران، پیشروان و خبرگان عشایر می‌باشند که از نظرات آن‌ها برای استخراج عوامل مؤثر بر پایداری معیشت عشایر شهرستان ایلام استفاده شده است و در بخش کمی شامل متخصصان و صاحب نظران علمی و اجرایی در حوزه پایداری معیشت عشایر با حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی در بخش‌های اجرایی و تحقیقاتی دولتی و غیر دولتی در شهرستان ایلام است، که تعداد آن‌ها ۹ نفر است. در این تحقیق در بخش کیفی با روش نمونه‌گیری هدفمند و نه تصادفی، نمونه به مرور انتخاب گردید و با توجه به استراتژی تئوری داده بنیاد در این پژوهش، نمونه‌گیری از آغاز مطالعه به طور تفصیلی برنامه‌ریزی نشد ولی به موازات پیشرفت پژوهش متمرکز گردید و زمانی پایان پذیرفت که همه دسته‌بندی‌ها اشباع شدند، یعنی نمونه‌برداری تا زمانی ادامه یافت که نمونه‌های بعدی، مطالب تکمیل‌کننده‌ای به اجزای تشکیل‌دهنده تئوری اضافه نمی‌کرد. روش مورد استفاده در این بخش گلوله برفی بود. که تعداد ۱۴ نفر از تسهیل‌گران، پیشروان و خبرگان عشایر شهرستان بودند که اطلاعات به روش مصاحبه باز از آن‌ها جمع آوری شده است. در این تحقیق در بخش کمی، جامعه آماری بصورت نمونه‌گیری غیر احتمالی و ترکیبی از روش‌های هدفمند و زنجیره‌ای شناسایی شدند، که این افراد شامل متخصصان و کارشناسان امور عشایر و صاحبنظران علمی بودند.

تحلیل داده‌ها در روش داده بنیاد، بر اساس کد گذاری انجام می‌شود و در بخش کمی محاسبات انجام شده با استفاده از نرم‌افزارEXPERT CHOICE2000 انجام شده است. با استفاده از این نرم‌افزار ابتدا باید ساختار درختی مورد نظر را ترسیم و داده‌های مقایسه زوجی را به محیط نرم‌افزار وارد کرد. سپس عملیات مهم نظیر تعیین وزن (اولویت) معیارها و گزیدارها و محاسبه نرخ سازگاری محاسبه می‌شود. برای انجام تصمیم‌گیری، علاوه بر معیارها، وجود چند گزیدار نیز ضروری است تا تصمیم‌گیرنده/ تصمیم‌گیرندگان(با کمک معیارهای مورد نظر، گزیدار(های) مناسب را انتخاب نمایند. در این بخش از پژوهش، شیوه‌های سکنی‌گزینی در نقش گزیدارهای تصمیم‌گیری هستند. هدف از تصمیم‌گیری، انتخاب شیوه سکنی‌گزینی مناسب از بین آنها بوده است.

۴) یافته‌های تحقیق

در بخش کیفی اطلاعات میدانی گردآوری شده از جامعه هدف، به منظور دست‌یابی به مدل میدانی تحت عنوان شناسایی معیارهای پایداری معیشت با استفاده از تکنیک مدل داده بنیاد، برای انجام کد

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

گذاری باز با اختصاص یک کد به هر جمله و تلاش برای شناسایی حداکثر متغیرها انجام شد تا از بررسی کامل آنها اطمینان حاصل شود، یادداشت‌های میدانی تحقیق و داده‌های جمع‌آوری شده چندین بار مرور و بازبینی شد و پس از استخراج جملات اصلی آن‌ها، اجزای مشابه و معنی‌دار مباحث به صورت کدهایی ثبت شد، که به ۶۷کد رسید و برای هر کدام از نکات اصلی و محوری یک کد انتخاب شد. بدین ترتیب نکات اصلی و محوری حاصل با کدهایی مشخص شدند.

در مجموع در مرحله کد گذاری باز۶۷کد اولیه و ۶ مقوله اصلی ایجاد گردید که خروجی آن بصورت تفصیلی در جدول ۱ ارائه گردیده است.

جدول ۱. کد گذاری بر اساس مدل شانون

ردیف	نکات کلیدی مصاحبه	مفاهیم	مقوله های فرعی	مقوله های اصلی
۱	حذف دلالان باعث افزایش درآمد حاصل از تولیدات دامی	درآمد حاصل از تولید محصولات دامی	پایداری اقتصادی	پیامد
۲	عدم مهاجرت به شهرها به دلیل اشتغال مولد در منطقه	عدم مهاجرت به شهرها	پایداری سرمایه انسانی	
۳	خرید تضمینی کم محصولات توسط دولت	امنیت شغلی	پایداری اقتصادی	
۴	تاثیر وجود آبهای زیر زمینی و رو زمینی در انجام فعالیت های اقتصادی	وجود آبهای زیر زمینی و رو زمینی	پایداری زیست محیطی	
۵	برداشت گیاهان دارویی بعنوان یک فعالیت درآمد زا	تنوع گونه های گیاهی		
۶	دسترسی به علوفه کافی عاملی موثر در نگهداری دام	کمیت علوفه		
۷	توجه به دانش بومی در برنامه ریزی ها و اجرای برنامه های آموزشی	توجه به دانش بومی	پایداری فرهنگی	
۸	غنی بودن آداب و رسوم محلی	فرهنگ و رسوم محلی		
۹	وجود خانه های بهداشت در سلامت عشایر	خدمات بهداشتی درمانی	پایداری سرمایه انسانی	
۱۰	اندازه جمعیت خانوار های عشایری بعنوان یک پتانسیل	اندازه جمعیت		
۱۱	برگزاری کلاسهای آموزشی ترویجی توسط امور عشایر و جهاد کشاورزی	خدمات آموزشی ترویجی		
۱۲	احترام به افراد مسن و با تجربه	حضور افراد با تجربه	پایداری اجتماعی	
۱۳	مشارکت در انجام بسیاری از کارهای گروهی به ویژه مرتعداری	مشارکت گروهی		
۱۴	وجود مکان ثابت و مشخصی در فصل قشلاق و ییلاق	تعلق مکانی		
۱۵	حفظ حقوق عشایر بصورت عرفی	حفظ حقوق عرفی عشایر		
۱۶	دسترسی به آب آشامیدنی بهداشتی از الزامات زندگی عشایری	دسترسی به آب آشامیدنی بهداشتی	پایداری فیزیکی	زمینه ای
۱۷	کمبود امکانات زیرساختی مناسب	نبود زیر ساخت		
۱۸	تخریب بیشتر راههای عشایری در زمان بارندگی	دسترسی به راه مناسب		
۱۹	به ندرت وجود داشتن شبکه گاز رسانی	دسترسی به گاز		
۲۰	هزینه زیاد نگهداری و تأمین نهاده های دامی	تعداد دام	پایداری اقتصادی	

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

۲۱	هزینه بالای ایجاد و مدیریت اقامتگاههای بومگردی عشایری	درآمد حاصل از توریسم		
۲۲	کم بودن تنوع اشتغال در مناطق عشایری نسبت به شهر	سطح اشتغال		
۲۳	عمده درآمد حاصل از تولید محصولات غیردامی مربوط به کشاورزی و باغداری	درآمد حاصل از محصولات غیردامی		
۲۴	حاصلخیزی خاک باعث رونق تولید و دامپروری مناسب	خاک منطقه	پایداری زیست محیطی	
۲۵	تاثیر تنوع گونه های گیاهی بر کیفیت گوشت	تاثیر تنوع گونه های گیاهی		
۲۶	تاثیر کیفیت علوفه در رشد دام	کیفیت علوفه		
۲۷	موثر بودن گیاهان دارویی منطقه در درمان بسیاری از بیماریها و ناراحتی ها	تاثیر گیاهان دارویی		
۲۸	مناسب بودن آب و هوای مناطق عشایری	آب و هوا مساعد		
۲۹	اعتقاد به آموزه های مذهبی بیشتر در مناطق عشایری	آموزه های مذهبی	پایداری فرهنگی	
۳۰	عشایر میراث داران فرهنگ اصیل	فرهنگ		
۳۱	ارزشمند بودن دانش بومی افراد باتجربه در مناطق عشایری	ارزشمندی دانش بومی		
۳۲	بازی های بومی محلی مختص مناطق عشایری	بازی بومی محلی		
۳۳	عدم امنیت شغلی به دلایلی نظیر خشکسالی و بیماریهای دامی	عدم امنیت شغلی	پایداری اقتصادی	
۳۴	اقتصاد خانوارهای عشایر تحت تأثیر داشتن تعداد دام	داشتن دام		
۳۵	نبود برند خاص عشایری در شهرستان جهت بازاریابی تولیدات	بازاریابی محصولات		
۳۶	هزینه های بالای بسته بندی و نگهداری محصولات	بازاریابی تولیدات		
۳۷	وجود مشکلات بر اثر نوسانات درآمدی با توجه به کمبود نقدینگی	نوسانات درآمدی		
۳۸	وجود مکان مناسب جهت نگهداری علوفه باعث کاهش هزینه زندگی عشایر	هزینه تامین علوفه		
۳۹	عدم وجود پساب صنعتی در مناطق عشایری	آلودگی های زیست محیطی		
۴۰	کمتر بودن آلودگی صوتی در مناطق عشایری	آلودگی های صوتی		
۴۱	رایج بودن ازدواج های فامیلی و خویشاوندی	وابستگی قومی	پایداری فرهنگی	
۴۲	متفاوت بودن مراسم عروسی و عزا در مناطق عشایری	گوناگون بودن مراسمات		
۴۳	عدم توسعه اقامتگاههای بومگردی در مناطق عشایری	تعداد کم گردشگر	پایداری سرمایه انسانی	
۴۴	نوسانات درآمدی باعث مهاجرت شده است	مهاجرت به شهرها		
۴۵	بیشتر بودن یکدلی و اتحاد در بین عشایر	اتحاد و انسجام در سطح سامان عرفی	پایداری اجتماعی	
۴۶	درگیری های قومی قبیله ای کمتر	وجود درگیری های قومی قبیله ای		
۴۷	کمتر شدن اعتماد به عشایر به همدیگر	اعتماد عشایر به یکدیگر		
۴۸	امنیت شغلی کمتر به علت نبود درآمد ثابت	نا امنی شغلی	پایداری اقتصادی	محوری
۴۹	نبود صنایع تبدیلی و مشکلات بازاریابی و بازار رسانی محصولات	بازاریابی محصول		
۵۰	رواج بسیاری از سنتهای قدیمی در بین عشایر	سنتهای قدیمی		

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

۵۱	استفاده از نیروی کار بیرون بعلت مهاجرت جوانان	تامین نیروی کار خارج از خانواده	پایداری سرمایه انسانی	
۵۲	استفاده از نیروی کار دسته جمعی خانوادگی در انجام فعالیت هایی نظیر درو	نیروی کار خانوادگی		
۵۳	بیشتر بودن تعداد افراد خانواده در بین عشایر نسبت به شهر	اندازه جمعیت		
۵۴	محدود بودن اشتغال برای زنان در جامعه عشایری	محدودیت اشتغال زنان	پایداری اجتماعی	
۵۵	حل شدن اختلافات توسط ریش سفیدان و معتمدین	حضور افراد با تجربه		
۵۶	هزینه گران تهیه گاز جهت پخت و پز	تهیه گاز	پایداری فیزیکی	مداخله گر
۵۷	بالا بودن هزینه حمل و نقل در مناطق عشایری	تردد مناطق عشایری		
۵۸	فاسد شدن مواد غذایی ، عدم امنیت در نگهداری شبانه گله به علت عدم دسترسی به برق	عدم دسترسی به برق		
۵۹	به فروش رساندن سریع محصول با وجود جاده مناسب	دسترسی به راه		
۶۰	عرضه وسایل و امکانات ضروری فعالیت دامداری از طریق شبکه های تعاونی	تامین نهاده از طریق شبکه تعاونی		
۶۱	اجرا نشدن بیمه سلامت برای تمامی عشایر	دسترسی به انواع بیمه	پایداری اقتصادی	
۶۲	نداشتن ضامن معتبر جهت گرفتن تسهیلات بانکی	دسترسی به تسهیلات بانکی		
۶۳	بیشتر شدن زمان بازپرداخت تسهیلات عشایر	دسترسی به تسهیلات		
۶۴	نبود بستر سازی سرمایه گذاری و منابع مالی جدید در مناطق عشایری	بستر سازی سرمایه گذاری		
۶۵	خواندن دعای باران در زمان خشکسالی	اعتقادات مذهبی	پایداری فرهنگی	
۶۶	واکسیناسیون دام و توزیع داروهای مورد نیاز دام ها توسط دامپزشکی	خدمات دامپزشکی	پایداری سرمایه انسانی	
۶۷	اعتماد عشایر به کارکنان دستگاههای دولتی	اعتماد عشایر به کارشناسان و مروجین		

از طریق مصاحبه و با استفاده از تکنیک مدل داده بنیاد و با استفاده از نرم‌افزار maxqda معیارها و زیر معیارهای پایداری معیشت عشایر شهرستان ایلام مشخص شدند که در ذیل معرفی می‌شوند:

الف) پایداری فیزیکی

- دسترسی به آب آشامیدنی بهداشتی
- دسترسی به راه مناسب

ب) پایداری اقتصادی

- تعداد دام
- دسترسی به تسهیلات بانکی
- درآمد حاصل از تولیدات دامی

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

ج) پایداری زیست محیطی

- وجود آب‌های زیر زمینی و رو زمینی
- تنوع گونه‌های گیاهی
- کمیت علوفه

چ) پایداری فرهنگی

- فرهنگ و رسوم محلی
- توجه به دانش بومی
- وابستگی قومی

ح) پایداری اجتماعی

- مشارکت گروهی
- حفظ حقوق عرفی عشایر
- اعتماد به کارشناسان و مروجین

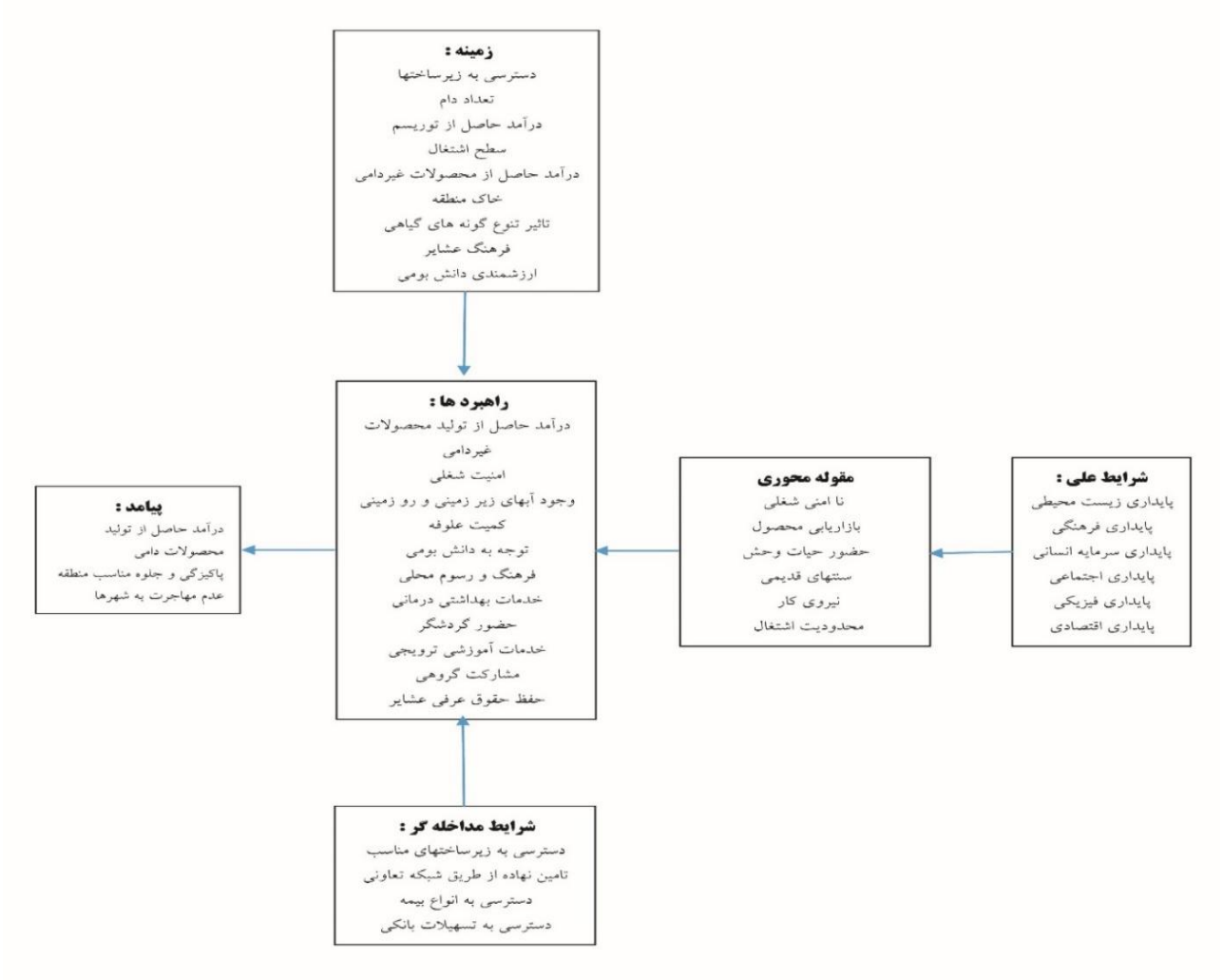
د) پایداری سرمایه انسانی

- نیروی کار خانوادگی
- خدمات آموزشی ترویجی
- عدم مهاجرت به شهرها

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

در تحقیق حاضر با مطالعه داده‌ها و بررسی مقوله‌ها و الگوهای پارادایمی، عوامل مؤثر بر پایداری معیشت عشایر تحت عنوان الگوی پارادایمی و عناصر مدل نظریه‌ای زیر حاصل شد.

شکل ۲. معیارهای پایداری معیشت عشایر

در این تحقیق جهت شناسایی شیوه سکنی‌گزینی مناسب از روش تحلیل سلسله مراتبی استفاده گردیده است. همانطور که نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد مناسب‌ترین شیوه برای هریک از معیارهای پایداری فیزیکی، پایداری اقتصادی، پایداری زیست‌محیطی، پایداری فرهنگی، پایداری اجتماعی، پایداری سرمایه انسانی شیوه کوچ‌نشینی گزارش شده است. نرخ ناسازگاری بدست آمده برای هر قسمت نشان از سازگاری مورد قبول پاسخ‌های متخصصان به ارزیابی‌ها را داشته است ($X \leq 0.1$).

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

جدول ۲. اولویت بندی شیوه های سکنی گزینی مناسب عشایر شهرستان ایلام با توجه به معیارها

اولویت	معیارها (سطح ۱)	شیوه های سکنی گزینی به ترتیب اولویت و درصد مربوطه			IR*
		۱	۲	۳	
۱	پایداری فیزیکی	M	A	S	۰,۰۰۱۹۸
		۴۴,۹۴	۲۹,۲۳	۲۵,۸۳	
۱	پایداری اقتصادی	M	A	S	۰,۰۰۰۸
		۴۱,۹۲	۲۹,۲۴	۲۸,۸۴	
3	پایداری زیست محیطی	M	A	S	۰,۰۰۰۸۳۸
		۴۴,۲۵	۲۶	۲۷,۷۵	
4	پایداری فرهنگی	M	A	S	۰,۰۰۰۷۱
		۳۹,۹۲	۳۴,۷۸	۲۵,۳	
5	پایداری اجتماعی	M	A	S	۰,۰۰۱۷۱
		۳۹,۸۵	۲۹,۱۷	۳۰,۹۸	
۶	پایداری سرمایه انسانی	M	A	S	۰,۰۰۱۲۶
		۴۱,۶۳	۲۷,۹۴	۳۰,۴۳	

*IR:Inconsistency ration (ضریب ناسازگاری)

همانطور که در شکل ۲ ملاحظه می‌شود با توجه به اولویت‌های مشخص شده (وزن نسبی)، شیوه کوچ‌نشینی دارای بالاترین اولویت بوده و شیوه اسکان نیز پایین‌ترین اولویت را به خود اختصاص داده است.

۵) نتیجه‌گیری

اهمیت توجه به پایداری معیشت و شناسایی شیوه سکنی‌گزینی مناسب عشایر که یکی از ارکان دستیابی به توسعه پایدار روستایی است، ضروری به نظر می‌رسد و با در نظر گرفتن اهمیت و نقش تاثیرگذاری که معیشت پایدار در زندگی خانوارها دارد، هم چنین افزایش نرخ بیکاری در میان عشایر و روستاییان و عدم توانایی برآورده ساختن نیازهای اولیه زندگی که ناشی از نبود یک معیشت پایدار است، توجه به این موضوع از ضروریات است. مادامی که زندگی خانوارهای عشایر با چالش فقر در پی نبود حداقل استانداردها برای زندگی مواجه شود، موجب تحت‌الشعاع قرارگرفتن تمام ابعاد زندگی آنان می‌شود و مشکلات وسیعی در سطح گسترده از جمله مسائل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و روانی به وقوع می‌پیوندد. از این رو ساماندهی و توجه به برقراری یک معیشت پایدار در سطح خانوارهای عشایری و روستایی باید در اولویت ویژه‌ای قرار گیرد(حیدری ساربان و عبدپور،۱۳۹۷).

این تحقیق با تکیه بر نظرات و دیدگاه‌های تسهیل‌گران و پیشروان عشایر و اعضاء هیئت علمی، کارشناسان امور عشایر و اتحادیه تعاونی‌های عشایری اقدام به شناسایی مهم‌ترین چالش‌ها در مسیر پایداری معیشت عشایر و انتخاب شیوه مناسب سکنی‌گزینی نموده، که در زیر به آنها پرداخته شده است:

- *مهم‌ترین چالش پایداری فیزیکی:*

نبود زیر ساخت‌های مناسب که با یافته‌های (Jiao et al.,۲۰۱۷) همخوانی دارد.

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

- *مهم‌ترین چالش پایداری اقتصادی:*

کمبود نقدینگی که با نتایج تحقیقات (Hua et al.,۲۰۱۷) همخوانی دارد.

- *مهم‌ترین چالش پایداری زیست‌محیطی:*

کمبود منابع آبی کافی و سالم که با نتایج یافته‌های حبیبیان و بارانی(۱۳۹۷) همسو است.

- *مهم‌ترین چالش فرهنگی*

عدم توجه به دانش بومی که با نتایج تحقیقات یوسفی و همکاران(۱۳۹۵) همخوانی دارد.

- *مهم‌ترین چالش اجتماعی*

عدم مشارکت گروهی در سال‌های أخیر که با نتایج تحقیقات یوسفی و همکاران(۱۳۹۵) همسو است.

- *مهم‌ترین چالش سرمایه انسانی*

عدم تمایل نیروی کار خانوادگی در فعالیت‌های عشایری و مناسب‌ترین شیوه برای هریک از معیارهای پایداری فیزیکی، پایداری اقتصادی، پایداری زیست محیطی، پایداری فرهنگی، پایداری اجتماعی، پایداری سرمایه انسانی شیوه کوچ‌نشینی است.

پیشنهادها

- با توجه به اینکه شیوه کوچ‌نشینی بیشترین اولویت را در بین سایر شیوه‌های سکنی‌گزینی در جهت پایداری معیشت عشایر شهرستان ایلام دارد لذا پیشنهاد می‌گردد ساماندهی کوچ عشایر براساس نظام مدیریت محلی در محدوده زیست‌بوم‌ها انجام گیرد و تعامل سازنده عشایر با محیط زیست و منابع طبیعی و رابطه متعادل و پایدار دام و مرتع در زیست‌بوم‌های عشایری تقویت گردد؛
- تأمین سهم مناسب عشایر از حمایت‌های مالی و خدماتی دولتی به منظور ایجاد عدالت، رفاه اجتماعی و توسعه زیر ساخت‌ها در مناطق عشایری؛
- توسعه آموزش رسمی و غیر رسمی خانوارهای عشایر شامل آموزش‌های فنی، مهارتی و ترویجی متناسب با نیازهای جامعه عشایری؛
- تنوع‌بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی در جامعه عشایری با بهره‌گیری از امکانات، قابلیت‌ها و استعدادهای مناطق عشایری به منظور ایجاد، بهبود و توسعه اشتغال، افزایش درآمد و کمک به نگهداشت جمعیت در زیست‌بوم‌ها انجام گیرد.
- افزایش توانمندی‌های تولیدی عشایر با استفاده از فن‌آوری مناسب و دانش و مهارت‌های بومی آن‌ها؛
- آماده‌سازی عشایر برای بیمه نمودن خود، دام و سایر محصولات با تهیه و اجرای برنامه آموزشی؛
- تقویت جاذبه‌های گردشگری و فرهنگی جامعه عشایری با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های طبیعی، اجتماعی، فرهنگی عشایر و تلاش برای نهادینه کردن و بهره‌بردای مطلوب از آنها؛
- تامین امنیت اجتماعی در محدوده های زیست بوم با مشارکت عشایر؛
- ارتقاء میزان شاخص‌های دسترسی و برخورداری عشایر از طریق اجرای آئین‌نامه ساماندهی عشایر؛
- بهره‌گیری از فن‌آوری مناسب به منظور افزایش قابلیت انطباق زندگی عشایر با عوامل محیطی و مهار آسیب‌ها و خسارت ناشی از حوادث طبیعی در قلمرو زیست بوم‌ها با توجه به ضرورت (پیشگیری از سیل، خشکسالی، بیابان-زایی و سایرحوادث) و تأمین ایمنی پایدار برای عشایر در برابر تهدیدها و موانع طبیعی؛ و
- انجام تحقیقات و مطالعه مناطق مستعد در عرصه زیست‌بوم‌های عشایری به منظور سامان‌دهی کوچ.

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

۶) منابع

- امان اللهی بهاروند، اسکندر ، (۱۳۹۲) ، **"کوچ نشینی در ایران، پژوهشی درباره عشایر و ایلات شیراز"** . انتشارات آگاه .
- حبیبیان ، محمد و بارانی ، حسین ، عابدی سروستانی،احمد و سپهری ، عادل ، (۱۳۹۷) ، **بررسی تطبیقی وابستگی دام به مرتع در شرایط خشکسالی و ترسالی (مطالعه موردی: ایل قشقایی- طایفه شش بلوکی)**.فصلنامه علمی-پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران ، شماره۳، جلد۲۵، صفحه ۴۷۵-۴۸۸.
- حیدری ساربان ، وکیل؛ عبدپور ، علیرضا، (۱۳۹۸) ، **عوامل بهبود معیشت پایدار روستایی از دیدگاه ساکنان محلی،** مطالعه موردی: شهرستان اردبیل. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. دوره ۱۹، شماره ۵۴.
- رزاقی پورخانی ، فاطمه و حسینی ، سیدمحمود ، (۱۳۹۵) ، **تحلیل مشکلات و محدودیتهای دامداران عشایرمورد: روستای توچال شهرستان پاکدشت در شهرستان تهران**. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۴. ص ۱۰۴-۸۳.
- سجاسی قیداری، حمدالله و صادقلو ، طاهره و شکوری فرد، اسماعیل ، (۱۳۹۵)، **سنجش سطح دارایی های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد)**.مجلّهٔ پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۵ ،شمارهٔ ۱ ،بهار ،شمارهٔ پیاپی ۱۳.
- طهماسبی ، سیامک و بدری ، سیدعلی و رضوانی ، محمدرضا ،(۱۳۹۴) ، **روند تغییرات معیشتی – زیستی در زیست بوم های عشایری با رویکرد پایداری محیط(مطالعهٔ موردی: زیست بوم طایفهٔ فارسیمدان، شهرستان فارس)**، جغرافیا و پایداری محیط، شمارهٔ ۷۱، زمستان ، صص ۸۶-۶۸.
- علی پور، لیلا و حجت، عیسی ،(۱۳۹۰)، **"بازار عشایری چند کارکردی: گامی در راستای پایداری زندگی عشایر کوچنده"**. سال ۱۴،شماره ۱، صص ۱۷۲-۱۴۹.
- کریمی ، کبری و کرمی دهکردی ، اسماعیل ، (۱۳۹۴) ،**"بهر برداری از مراتع و لزوم متنوع سازی معیشت خانوارهای روستایی: مطالعه ی موردی شهرستان ماهنشان"**. پژوهش روستایی۲، صص۳۴۳- ۳۶۸.
- نوروزی ، اصغر و محمودیان، فرزاد ، (۱۳۹۴)، **بررسی تطبیقی شاخص های اقتصادی و اجتماعی عشایر اسکان یافته و اسکان نیافته (مطالعه موردی: شهرستان کوهرنگ)** ، فصلنامه علمی- پژوهشی برنامه ریزی فضایی جغرافیا، سال پنجم، شماره چهارم، پیاپی ۹۱ .
- یوسفی ، جلال و ازکیا ، مصطفی وکلدی ، علیرضا ، (۱۳۹۵) ، **تدوین مدل مفهومی حاصل از تلفیق دانش بومی و نوین با استفاده از نظریه بنیانی در احیاء، حفظ، نگهداری و بهره برداری از منابع طبیعی با رویکرد پساتوسعه (مورد مطالعه: ایل ممسنی شهرستان فارس)**. مطالعات جامعه شناسی، سال نهم، شماره سی و چهارم.
- Alba, A. (2011). **Analysis the impact of border cooperation on sustainable rural livelihood in Saravan County (Unpublished master's thesis).** Zabol University, Zabol, Iran. [In Persian]
- Bhandaari, P. (2013). **Rural livelihood change? Household capital, community resources and livelihood transition**. Journal of Rural Studies, 32: 126-136.
- Grahn, R. (2008). **The Paradox of Pastoral Vulnerability: From Poverty to Power**. Oxford: Oxfam.
- Hua, X., Yan, J. and Zhang, Y. (2017) **Evaluating the role of livelihood assets in suitable livelihood strategies: Protocol for anti-poverty policy in the Eastern Tibetan Plateau, China.** Ecological Indicators, 78:62–74.

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]

- Jiao, X., Pouliot, M. and Walelign, S.Z. (2017) .**Livelihood strategies and dynamics in rural Cambodia**. World Development, 97:266-278.
- Lintner, C. (2014). **"Overcoming the "nomad camps" by initiating a new learning process on the example of Bolzano (Italy)"**, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 116: 775- 779.
- Morse, S., McNamara, N., (2013), **"Sustainable livelihood approach: a critique of theory and practice", Guilford, University of Surrey**.

[Downloaded from c4i2016.khu.ac.ir on 2024-03-29]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1399.9.32.5.0]